

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-5>

УДК 340.1

Дзєбчук А.В., Ігнатова А.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЧЕТВЕРТЕ ПОКОЛІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ОКРЕМИХ З НИХ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено сутність окремих прав людини, що належать до четвертого покоління, а саме права на евтаназію та права на трансплантацію. Так, особливу увагу приділено аналізу реалій та перспектив законодавчого закріплення та реалізації, зазначених прав, в Україні. На підставі чого зроблено висновок, що регламентація права на евтаназію залишатиметься дискусійною ще довгий час, оскільки інколи досить важко знехтувати загальноприйнятими моральними нормами. Разом з тим, зазначено, що у сфері трансплантації, перехід до прав четвертого покоління є необхідним і надмірне затягування процесу прийняття цих прав, лише призведе до уповільнення розвитку цієї галузі суспільного життя, якою і викликана необхідність впровадження права на трансплантацію.

Ключові слова: права людини, четверте покоління прав людини, соматичні права, евтаназія, трансплантація.

Dzhebchuk Alina, Ignatova Anastasia
Yaroslav Mudryi National Law University

THE FOURTH GENERATION OF HUMAN RIGHTS: THE PROBLEMATIC ASPECTS OF IMPLEMENTING SOME OF THEM IN UKRAINE

Summary. The article examines the essence of individual human rights that belong to the fourth generation, namely the right to euthanasia and the right to transplant. Thus, special attention is paid to the analysis of the realities and prospects of legislative consolidation and realization of these rights in Ukraine. In particular, the author draws attention to the fact that in many countries today the question remains regarding the recognition of the somatic rights of the fourth generation and the definition of the limits of their application. Ukraine is no exception. However, as noted, most attention is needed, nevertheless, some of these rights, in particular, these include the right to euthanasia and the right to organ transplantation, since, as most scientists note, they are closely linked to the right to life. Thus, Article 3 of the Constitution of Ukraine states that a person, his life and health, honor and dignity, integrity and security are recognized in Ukraine as the highest social value and the state assumes the obligation of their recognition, observance and protection. The right to life is enshrined in Article 20 of the Constitution, but this right is usually interpreted rather narrowly, which is the main problem of constitutional regulation of the fourth generation of human rights, since the right to life may include not only the process of normal life, but also the right for voluntary death by medication – euthanasia, as well as the right to transplant. However, the study concludes that the regulation of the right to euthanasia will remain debatable for a long time, as it is sometimes difficult to overlook conventional moral standards. At the same time, it is noted that in the field of transplantation, the transition to the rights of the fourth generation is necessary and excessive delay of the process of acceptance of these rights, only to slow down the development of this field of public life, which calls for the need to implement the right to transplant.

Keywords: human rights, the fourth generation of human rights, somatic rights, euthanasia, transplantation.

Постановка проблеми. Початок ХХІ ст. відзначився науковими досягненнями у сфері медицини, техніки, комп'ютерних технологій, в яких реалізувалися потенціал і бажання людини. Завдяки цьому розширилися можливості людини, які надають їй альтернативу у виборі поведінки. Це пов'язано із започаткуванням нового четвертого покоління прав людини, що є логічним процесом постійного розвитку суб'єктивних прав особи.

Однак, серед дослідників досі немає єдності щодо прав, що належать до четвертого покоління. М.П. Авдєєнкова обґрунтовує таку категорію як «право на фізичну свободу» [1, с. 23], Г.Б. Романовський перелік прав четвертого покоління обмежує правом на самогубство та на евтаназію [2, с. 233], Ю. А. Дмитрієв до четвертого покоління прав зараховує лише інформаційні права та технології [3, с. 125], О. Аврамова та О. Жидкова до четвертого покоління прав людини зараховують: зміну статі, трансплантацію органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, штучне запліднення, евтаназію, віль-

ну від дитини сім'ю та незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами тощо [4, с. 104]. Тобто, як бачимо, що коло прав досить широке, однак вони всі об'єднані тим, що дають змогу повною мірою розпоряджатися своїм життям, своєю свободою, інколи, навіть відкидаючи усталені норми моралі.

Сьогодні у багатьох країнах так і залишається дискусійним питання щодо визнання зазначених прав четвертого покоління та визначення меж їх застосування. Не є виключенням і Україна. Однак, на нашу думку, найбільшої уваги потребують, все-таки, окремі із зазначених прав, зокрема, до таких можна віднести право на евтаназію та право на трансплантацію органів, оскільки, як зауважують більшість науковців, вони є тісно пов'язаними із правом на життя. Так, в статті 3 Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю і держава приймає на себе обов'язок щодо їх визнання, дотримання та захисту. У статті 20 Конституції закріплюється пра-

во людини на життя [5], але це право зазвичай трактується досить вузько, в чому і полягає основна проблема конституційно-правового регулювання четвертого покоління прав людини, адже право на життя може включати в себе не тільки процес нормальної життєдіяльності, а й право на добровільну смерть медикаментозним шляхом – евтаназію, а також право на трансплантацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Права, що становлять четверте покоління, досліджувалися такими вітчизняними вченими, як О.Є. Аврамова, С.М. Бреус, О.С. Жидкова, Н.Б. Мушак, К.О. Самокиш, І.Я. Сенюта, В.Ю. Стеценко, С.Г. Стеценко, С.А. Хімченко, та інші. У зарубіжній науці увагу до нового покоління прав людини приділено в працях А.Б. Венгерова, С.І. Івентьева, В.І. Крусса, М.А. Лавріка та інших.

Окремі аспекти елементів права людини на життя досліджувалися у працях М. Вітрука, О. Горвої, В. Кравченка, А. Колодія, М. Малєїної, П. Михайлова, А. Олійника, П. Рабіновича, В. Скобелкіна, А. Соловійова, Ю. Тодики. Все частіше з'являються праці, де «право на смерть» розглядається як реалізація права на життя. На розгляд даного аспекту і питання евтаназії звернули увагу вчені Н.М. Борисович, Г.В. Губенко, О. Домбровська, О. Грищенко, М. Ковальова, І.О. Железняк, Л. Коновалова та інші.

Разом з тим, проблема розвитку і реалізації трансплантації в Україні почала досліджуватись досить давно, вивчалась багатьма науковцями. Значний вклад здійснили С.В. Гринчак, О.О. Михайленко, А. Мусієнко, Я. Триньова та інші.

Метою статті є дослідити сутність окремих прав людини, що належать до четвертого покоління, а саме права на евтаназію та права на трансплантацію, на основі чого, здійснити аналіз реалій та перспектив законодавчого закріплення та реалізації зазначених прав в Україні.

Виклад основного матеріалу. Однак, одним з найбільш спірних і не визнаних в Україні соматичних прав є право на смерть або право на евтаназію. Право на смерть – це надана людині можливість свідомо і добровільно в певний, обраний ним самим момент часу піти з життя способом, який він вибрав сам.

Термін «евтаназія» вперше був використаний англійським філософом Ф. Беконом для позначення легкої безболісної смерті. Під словом евтаназія розуміється будь-яка дія чи, навпаки, бездіяльність, яке за своїм змістом чи наміром призведе до смерті, яка має за ціль усунути біль та страждання. Тобто в її прямому значенні, евтаназія – навмисне вбивство за допомогою методу, який провокує найменші біль та страждання, виконане «з жалю» для того, щоб покласти кінець неможливим стражданням, чи для того, щоб уникнути тяжкості життя, яке вважається «нелюдським», «не достойним самої людини» [6, с. 34].

На сьогодні поняття евтаназії є комплексним, оскільки поєднує в собі медичний, біологічний, релігійний, правовий, морально-етичний та інші аспекти. Виходячи з цього у сучасній науці існує значна кількість визначень цього поняття.

Так, на думку І. Сілуянової, евтаназія – це усвідомлена дія, що призводить до смерті безнадійно хворої людини, відносно швидким та безболісним шляхом, з метою припинення страждань [7].

О. Старовойтова визначає евтаназію як дію чи бездіяльність лікаря чи іншої людини, або самого хворого, що тягне за собою настання миттєвої чи безболісної смерті останнього [8, с. 150].

Р. Стефанчук говорить, що евтаназією є свідомо та умисно вчинювана поведінка (дія, бездіяльність чи рішення) медичного працівника, що спрямована на припинення нестерпних фізичних чи психічних страждань пацієнта та здійснюється за неодноразовим та однозначним проханням пацієнта чи його законного представника, які є повністю, об'єктивно та своєчасно інформовані про наслідки такого втручання з метою припинення страждань, що має результатом смерть пацієнта [9, с. 325].

Перша у світі спроба легалізації евтаназії була здійснена в 1906 р. у штаті Огайо (США). Але законодавчі збори проголосували проти законопроекту. У 1995 році папа Іоанн-Павло II виступив у Ватикані з одним із найсильніших засуджень абортів й евтаназії, сказавши, що їх легалізація тотожна легалізації злочинів, які руйнують суспільство. «Політики й закони, опозиційно налаштовані стосовно життя, ведуть суспільство до виродження не лише морального, а й демографічного та економічного» [10, с. 89].

Першою країною, яка легалізувала активну і пасивну евтаназію в Європі, є Нідерланди. 10 квітня 2001 року верхня палата парламенту Нідерландів затвердила закон, який звільняє від кримінальної відповідальності лікарів, які допомагають хворим позбутися життя. Прийняття цього закону стало наслідком того, що в цій країні з роками все більше загострювалися суперечності між законами у цій сфері і реальною негласною практикою. За неофіційними даними, евтаназія в Нідерландах здійснюється з 1984 року.

В. Ворона звертає увагу на те, що у правовій доктрині існує три основних підходи ставлення до евтаназії:

1) правові доктрини, які категорично заперечують право на евтаназію. Представники цієї групи наполягають на тому, що легалізація евтаназії може призвести до зловживань, а також до паралізації наукового прогресу в медичній сфері;

2) правові доктрини, які обґрунтовують, що право на евтаназію залежить від волі людини. Відповідно до цієї доктрини, найголовнішим постулатом є визнання автономії особистості, права людини самій розв'язувати всі питання, що стосуються її організму, психіки, емоційного статусу. Всі різновиди процедур повинні здійснюватись за поінформованої згоди особистості;

3) правові доктрини, які обґрунтовують, що право на евтаназію витікає із права на життя. Згідно з цією правовою доктриною право на життя логічно передбачає і право на смерть, оскільки право на смерть є складовою права на життя, а без урахування цього право на життя перетворюється на обов'язок, оскільки від нього не можна відмовитись, що, очевидно, є характерним лише для обов'язку, а не для права [11, с. 202].

Разом з тим, слід звернути увагу, що правове регулювання евтаназії різниться в залежності від того, в якій формі відбувається припинення життя хворого. Так, розрізняють активну і пасивну евтаназію.

Активна евтаназія – це проведення певних дій із прискорення смерті невиліковно хворої людини згідно з її проханням з метою позбавлення її від тяжких страждань. Вона може здійснюватися не тільки медичним працівником, а й спільними діями лікаря і пацієнта. Пасивна евтаназія – це відмова від застосування лікарських засобів і маніпуляцій, за допомогою яких підтримувалось життя важко хворого пацієнта за умови, що пацієнт висловив прохання не здійснювати медичне втручання [12 с. 184].

Активну форму евтаназії офіційно дозволено в таких країнах, як Нідерланди, Люксембург, Бельгія, Швейцарія, та деяких штатах США. Дозвіл на пасивну евтаназію, крім уже перелічених, надано в таких країнах, як Швеція, Ізраїль, Фінляндія.

В Україні ж ситуація щодо легалізації евтаназії досить категорична, національним законодавством не визнається будь-яка форма евтаназії в Україні, зокрема, про це йдеться в статті 52 Основного законодавства про охорону здоров'я України, однак, звертаючи увагу на статтю 43 цього нормативного акту ми бачимо, що пацієнт, який набув повної цивільної дієздатності і усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними, має право відмовитися від лікування. Якщо відсутність згоди може призвести до тяжких для пацієнта наслідків, лікар зобов'язаний йому це пояснити. Якщо і після цього пацієнт відмовляється від лікування, лікар має право взяти від нього письмове підтвердження, а при неможливості його одержання – засвідчити відмову відповідним актом у присутності свідків [13]. На нашу думку, зі змісту даної норми можна зробити висновок, що мова йде про прояв пасивної евтаназії. В результаті виходить, що Основи законодавства про охорону здоров'я України у статті 43 передбачає можливість пасивної евтаназії, а в статті 52 всі види евтаназії, в тому числі і пасивна, заборонені. Так, заручниками цієї правової колізії є як пацієнти, так і лікарі. Перші стають практично беззахисними від можливості зловживань і порушень в цій сфері, а другі повинні розриватися між виконанням обов'язку лікаря – рятуванням життя і дотриманням закону.

Разом з тим, слід зазначити, що в Україні неодноразово уже здійснювалися спроби щодо легалізації евтаназії, зокрема, пасивної, однак досі ніяких результатів це не дало.

На нашу думку, затвердження права на евтаназію багатьма провідними країнами світу є цілком виправданим, оскільки, у деяких випадках допомога піти з життя стає для невиліковно хворого єдиним шляхом уникнути фізичних та моральних страждань. Однак, повністю погоджуємося з думкою О. Домбровської, яка зазначає, легалізація евтаназії є можливою лише, коли буде чітко визначено умови, за яких вона можлива, серед них:

1) свідоме та стійке прохання хворого позбавити його від страждань. Воно повинне мати письмову форму, бути посвідчене головним лікарем медичного закладу і нотаріусом та містити висновок психіатрів про осудність;

2) неможливість полегшення страждання хворого відомими засобами;

3) беззаперечна доведеність неможливості рятувати життя, встановлена колегією лікарів-

спеціалістів у цій галузі при обов'язковій однакості;

4) наявність згоди близьких родичів хворого (батьків, дітей, дружини, чоловіка, сестер, братів);

5) попереднє повідомлення органів прокуратури [14, с. 19].

На сьогоднішній день величезна кількість дискусій ведеться також в сфері трансплантології, зокрема щодо права розпоряджатися своїми органами та тканинами після смерті.

Світовий досвід вилучення донорських матеріалів від померлих осіб по-різному регулюється в країнах світу. Так, у міжнародній практиці є два варіанти підстав посмертного донорства: один варіант – це презумпція незгоди, і тоді, як правило, потрібно додатково оформляти згоду на посмертне донорство ще за життя людини і (або) про таку згоду повинні заявити родичі померлого. Такий варіант знаходить своє закріплення і в міжнародних документах, так, Додатковий Протокол до Конвенції Ради Європи «Про права людини та біомедицину», який стосується трансплантації органів і тканин людського походження» (Страсбург, 24.01.2002 року, (ETS № 186)) передбачає, що органи й тканини не вилучаються з тіла померлої особи, якщо не одержано згоди або дозволу, що вимагаються відповідно до законодавства. Вилучення не здійснюється, якщо померла особа проти цього заперечувала. До речі, Україною зазначений Додатковий Протокол підписаний 26 червня 2006 року [15].

Другий варіант (презумпція згоди) в багатьох країнах вважається більш гуманним: передбачається, що люди стають посмертними донорами, якщо при житті спеціально не заявили про свою незгоду на це. Так, в Австрії, Іспанії, Бельгії, Франції, Фінляндії та Норвегії діє презумпція згоди померлої особи на вилучення трансплантату, в інших – презумпція незгоди [16, с. 388].

В Україні діє Закон «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» від 23.06.2018 року, відповідно до якого передбачається презумпція незгоди – матеріал для пересадки може бути отриманий з тіла померлої особи лише у випадку, якщо вона за життя дала згоду на трансплантацію. У живого донора може бути вилучено анатомічні матеріали лише за наявності його добровільної та усвідомленої згоди на донорство анатомічних матеріалів, наданої у письмовому вигляді. Крім того, зазначається, що трансплантація здійснюється на засадах добровільності; гуманності; анонімності; надання донорських органів потенційним реципієнтам за медичними показаннями; безоплатності (крім гемопоетичних стовбурових клітин); дотримання черговості (крім родинного та перехресного донорства); достойного ставлення до тіла людини у разі посмертного донорства [17].

Разом з тим, на нашу думку, варто погодитися з О. Бабицем, який вказав на те, що в цілому, проблема відсутності операцій з трансплантації та розвитку трансплантації полягає не тільки в площині законодавства, а й в його реалізації. Наприклад, відповідно до ст. 11 Закону «про трансплантацію», в Україні діє Єдина державна інформаційна система трансплантації, до якої вносяться відомості про реципієнтів, а також про

осіб, які заявили про свою згоду або незгоду стати донорами у разі смерті. Однак на сьогодні в Україні, на жаль, не існує такого реєстру. Це означає, що немає фактичних листів очікування (інформація про реципієнтів, їх потреби) та списків людей, які готові стати донорами [18, с. 17]. І дійсно це так, оскільки у новому законі пропонувалося забезпечити створення і функціонування Єдиної державної інформаційної системи трансплантації (ЄДІСТ), однак станом на 1 січня 2019 роки, коли Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» вступив в силу, так і не забезпечено створення ЄДІСТ і навіть не прийнято пакет відповідних нормативно-правових актів, в зв'язку з чим виник правовий вакуум, який практично виключає застосування трансплантації як методу лікування в Україні для значної кількості наших тяжкохворих співвітчизників (близько 5 тис. чоловік). Натомість пропонується визначити, що до початку створення ЄДІСТ, але не пізніше 1 січня 2020 року положення цього закону щодо використання зазначеної системи для організації надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації не застосовуються. При цьому організація трансплантації здійсню-

ється на основі інформації, що міститься на паперових носіях [19].

Таким чином, право розпоряджатися своїми органами та тканинами в Україні набуло належної законодавчої регламентації, до того ж така правова позиція повністю узгоджена із нормами моралі, які існують серед громадян, щодо цього питання, однак, на жаль, слід констатувати, що дане право наразі залишається лише декларативним, оскільки через відсутність Єдиної державної інформаційної системи трансплантації практично воно реалізуватися не може.

Висновки і пропозиції. Тож, як бачимо, питання регламентації окремих прав четвертого покоління залишатиметься дискусійним ще довгий час, зокрема, це стосується і права на евтаназію, оскільки інколи досить важко знехтувати загальноприйнятими моральними нормами. Однак, разом з тим, у деяких сферах, зокрема у галузі трансплантації, перехід до прав четвертого покоління є необхідним і надмірне затягування процесу прийняття цих прав, яке ми бачимо зараз, може призвести до уповільнення розвитку багатьох сфер суспільного життя, якими і викликана необхідність впровадження зазначених прав.

Список літератури:

1. Авдеенкова М.П., Дмитриев Ю.А. Право на физическую свободу. *Государство и право*. 2005. № 3. С. 19–23.
2. Романовский Г.Б. К вопросу о праве на смерть как юридической основе легализации эвтаназии и самоубийства. *Медицинское право Украины: проблемы управления та фінансування охорони здоров'я*: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з медичного права (II Міжнародної науково-практичної конференції з міжнародного права) «Медицинское право Украины: проблемы управления та фінансування охорони здоров'я» (23-24 квітня 2009 р., м. Львів) / Упор. Сенюта Г.Я., Терешко Х.Я. Львів : ЛЮБФ «Медицина і право», 2009. С. 232–234.
3. Головистикова А.Н. Права человека : учебник. Москва : Эксмо, 2008. 327 с.
4. Аврамова О., Жидкова О. Четвертое поколение прав людини: постановка проблемы. *Право Украины*. 2010. № 2. С. 101–107.
5. Конституція України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР. *ВВРУ*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Борисевич Н.М. Проблема легалізації евтаназії як законодавчого закріплення права пацієнта на гідну смерть. *Медицинское право Украины: правовой статус пациентов в Украине та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)*. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 17-18.04.2008, м. Львів. С. 34–37.
7. Силуянова И.В. Этика врачевания. *Современная медицина и православие*. URL: <http://www.agnuz.info.com> (дата звернення: 21.04.2019).
8. Старовойтова О.Э. Эвтаназия и закон. *Актуальные проблемы правового регулирования медицинской деятельности*. 2002. № 1. С. 149–150.
9. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / за наук. ред. Я.М. Шевченко; НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ : КНТ, 2008. 625 с.
10. Euthanasia: National and European perspectives. *Council of Europe*. 2004. 195 p.
11. Ворона В. Право на евтаназію як складова права людини на життя. *Право України*. 2010. № 5. С. 199–205.
12. Рапаева М.В. Евтаназия у сучасному суспільстві та перспективи її доцільності в Україні. *Юридична наука*. 2014. № 12. С. 183–190.
13. Основи законодавства про охорону здоров'я України : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
14. Домбровська О. Щодо правових аспектів легалізації евтаназії. *Право України*. Київ. 2008. № 10. С. 19–24.
15. Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людини (ETS N 186): Міжнародний документ від 24.01.2002 № ETS № 186. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_684 (дата звернення: 21.04.2019).
16. Стеценко С. Г. Медицинское право Украины / за заг. ред. С.Г. Стеценка. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.
17. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 28. Ст. 232.
18. Бабич О. Трансплантація: правове регулювання та механізми реалізації в Україні. *Юридична газета*. 2018. С. 16–17.
19. Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині 9461-д від 27.02.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65572 (дата звернення: 21.04.2019).

References:

1. Avdeenkova, M.P., & Dmitriev, Yu.A. (2005). Pravo na fizicheskuyu svobodu [The right to physical freedom]. *Gosudarstvo i pravo*, no. 3, pp. 19–23.
2. Romanovskij, G.B. (2009). K voprosu o prave na smert' kak juridicheskoy osnove legalizacii jevtanazii i samoubijstva [On the right to death as a legal basis for the legalization of euthanasia and suicide]. *Medychne pravo Ukrainy: problemy upravlinnia ta finansuvannia okhorony zdorovia: Materialy III Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii z medychnoho prava (II Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii z mizhnarodnoho prava)* “Medychne pravo Ukrainy: problemy upravlinnia ta finansuvannia okhorony zdorovia” [Health Law of Ukraine: Problems of Healthcare Management and Financing: Proceedings of the III All-Ukrainian Scientific and Practical Conference on Medical Law (II International Scientific and Practical Conference on International Law) “Medical Law of Ukraine: Healthcare Management and Financing Problems”]. Lviv: LOBF “Medytsyna i pravo”, pp. 232–234.
3. Golovistikova, A.N. (2008). *Prava cheloveka* [Human Rights]. Moscow: Jeksmo.
4. Avramova, O., & Zhydkova, O. (2010). Chetverte pokolinnia prav liudyny: postanovka problemy [The fourth generation of human rights: the problem statement]. *Pravo Ukrainy*, no. 2, pp. 101–107.
5. Verkhovna Rada Ukrainy (1996). Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r., # 254k/96-VR [Constitution of Ukraine]. *VVRU*, no. 30, pp. 141.
6. Borysevych, N.M. (2008). Problema lehalizatsii evtanazii yak zakonodavchoho zakriplennia prava patsiienta na hidnu smert. [The problem of legalizing euthanasia as a legislative fixation of a patient's right to a decent death]. *Medychne pravo Ukrainy: pravovi status patsientiv v Ukraini ta yoho zakonodavche zabezpechennia (henezys, rozvytok, problemy i perspektyvy vdoskonalennia)*. Materialy II Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii [Medical law of Ukraine: legal status of patients in Ukraine and its legislative support (genesis, development, problems and prospects for improvement). Proceedings of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference]. Lviv, pp. 34–37.
7. Silujanova, I.V. Jetika vrachevanija [Ethics of healing]. *Sovremennaja medicina*. Available at: <http://www.agnuz.info.com> (accessed: 21.04.2019).
8. Starovoytova, O.E. (2002). Evtanaziya i zakon [Euthanasia and the law]. *Aktual'nye problemy pravovogo regulirovanija medicinskoj dejatel'nosti*, no. 1, pp. 149–150.
9. Stefanchuk, R.O. (2008). Osobysti nemainovi prava fizychnykh osib (poniattia, zmist, systema, osoblyvosti zdiisnennia ta zakhystu) [Personal non-property rights of individuals (concept, content, system, features of implementation and protection)] (PhD Thesis). Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koreskoho.
10. Euthanasia: National and European perspectives. *Council of Europe*. 2004. 195 p.
11. Vorona, V. (2010). Pravo na evtanaziiu yak skladova prava liudyny na zhyttia [The right to euthanasia as a component of the human right to life]. *Pravo Ukrainy*, no. 5, pp. 199–205.
12. Rapaieva, M.V. (2014). Evtanaziia u suchasnomu suspilstvi ta perspektyvy yii dotsilnosti v Ukraini. [Euthanasia in modern society and its prospects in Ukraine]. *Yurydychna nauka*, no. 12, pp. 183–190.
13. Verkhovna Rada Ukrainy (1992). Osnovy zakonodavstva pro okhoronu zdorovia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 № 2801-XII [Fundamentals of Legislation on Health Care of Ukraine: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 4, pp. 19.
14. Dombrovska, O. (2008). Shchodo pravovykh aspektiv lehalizatsii evtanazii. [On the legal aspects of euthanasia legalization]. *Pravo Ukrainy*, no. 10, pp. 19–24.
15. Dodatkovyi protokol do Konventsii pro prava liudyny ta biomedycyny shchodo transplantatsii orhaniv i tkanyn liudyny (ETS N 186): Mizhnarodnyi dokument vid 24.01.2002 № ETS № 186 [Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine for Transplantation of Organs and Tissues]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_684 (accessed: 21.04.2019).
16. Stetsenko, S.H. (2008). *Medychne pravo Ukrainy* [Medical Law of Ukraine]. Kyiv: Vseukrainska asotsiatsiia vydavtsiv «Pravova yednist». (in Ukrainian)
17. Verkhovna Rada Ukrainy (2018). Pro zastosuvannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni: Zakon Ukrainy vid 17.05.2018 № 2427-VIII [On the application of human anatomical material transplantation]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 28, p. 232.
18. Babych, O. (2018). Transplantatsiia: pravove rehuliuвання ta mekhanizmy realizatsii v Ukraini. [Transplantation: Legal regulation and implementation mechanisms in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*, no. 1, pp. 16–17.
19. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu pro vnesennia zmin do deiaknykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zastosuvannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni 9461-d vid 27.02.2019 [Explanatory Note to the Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Application of Transplantation of Anatomical Materials to a Human]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65572 (accessed: 21.04.2019).